

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK

Abdullaeva Mavjuda Xabibullaevna
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti,
O‘zbek va xorijiy tillar kafedrası
Rus tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy tilshunoslikning rivojlanish tarixi uzoq va murakkab jarayon bo‘lib, u ko‘plab ilmiy maktablar va yondoshuvlarning ta'siri ostida shakllangan. Hozirgi zamon tilshunosligi ko‘p sohalarni o‘z ichiga oladi: sintaksis, semantika, pragmatika, fonologiya, sotsiolingvistika, kognitiv lingvistika va boshqa turli sohalar. Har bir bosqichda ilmiy metodlar va tushunchalar rivojlanib, tilshunoslik ilm-fanining ko‘plab yangi istiqbollari yaratdi.

Kalit so‘zlar: Pragmatika, dialekt, jumla, morfologiya, fonetika, tilshunoslik, diniy, metod, jamiyat, soha, global, tarix, bosqich, falsafiy, til, adabiy.

Абстрактный: История развития современной лингвистики — длительный и сложный процесс, сформировавшийся под влиянием многих научных школ и подходов. Современная лингвистика включает в себя множество направлений: синтаксис, семантика, прагматика, фонология, социолингвистика, когнитивная лингвистика и различные другие области. На каждом этапе научные методы и концепции развивались, создавая множество новых перспектив для лингвистики.

Ключевые слова: Прагматика, диалект, предложение, морфология, фонетика, лингвистика, религиозный, метод, общество, область, глобальный, история, сцена, философский, язык, литературный.

Abstract: The history of the development of modern linguistics is a long and complex process, which was formed under the influence of many scientific schools and approaches. Modern linguistics includes many areas: syntax, semantics, pragmatics, phonology, sociolinguistics, cognitive linguistics and various other areas. At each stage, scientific methods and concepts have developed, creating many new perspectives for the science of linguistics.

Keywords: Pragmatics, dialect, sentence, morphology, phonetics, linguistics, religious, method, society, field, global, history, stage, philosophical, language, literary.

Kirish. Tilshunoslik-tilni ilmiy jihatdan o‘rganadigan fan bo‘lib, tilning strukturasini, rivojlanishini, ishlatilishini va uning jamiyatdagi o‘rni bilan shug‘ullanadi. Tilshunoslik tildan faqat muloqot vositasi sifatida foydalanishdan tashqari, uning tabiati, qonuniyatlari va til tizimining qanday ishlashini ham o‘rganadi.

Tilshunoslikning ahamiyati beqiyos, chunki u nafaqat tilning qanday ishlashini, balki til orqali insonlarning tafakkur va madaniyatini, jamiyatdagi o‘zgarishlarni, va ijtimoiy tuzilmalardagi o‘zgarishlarni ham tushunishga yordam beradi. Tilshunoslik insoniyatning madaniy merosini saqlash, global aloqalarni rivojlantirish va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Zamonaviy tilshunoslik — tilni ilmiy o‘rganishning aniq metodlari va yondoshuvlarini ishlab chiqish jarayonida shakllangan fan sohasidir. U o‘zining rivojlanishida ko‘plab maktablar va yondoshuvlarning ta'sirida bo‘lgan. Tilshunoslikning tarixi juda boy va ko‘p bosqichlardan iborat. Quyida uning rivojlanish tarixi haqida batafsil ma'lumot beraman.

1. Antik davr va ilk tilshunoslik: Ilk tilshunoslik xususiyatlari miloddan avvalgi davrga, qadimgi Hindiston va Gretsiyaga borib taqaladi. Bu davrda tilshunoslik asosan tilning grammatikasi va stilistikasi bilan bog‘liq edi.

- Qadimiy Hindiston: Hindistonning klassik lingvistikasi, ayniqsa, Pānini tomonidan ishlab chiqilgan grammatikaga asoslangan. U tilni tizimli ravishda tahlil qilgan va "Aṣṭādhyāyī" nomli asarida 4000 ga yaqin grammatik qoidalarni o‘z ichiga olgan.

- Qadimgi Gretsiya: Qadimgi yunon filosoferlari tilni falsafiy nuqtai nazardan o‘rganishga intilishgan. Platon va Aristotel tilning ma'no va tuzilishini falsafiy jihatdan tahlil qilganlar.

2. O‘rta asrlar va diniy tilshunoslik: O‘rta asrlarda tilshunoslik asosan diniy yozuvlar va lotin tili bilan bog‘liq bo‘lgan. Asosan diniy matnlarning tahlili, grammatikani va latif ma'nolarni anglashga qaratilgan edi.

- Arab tilshunosligi: Arab olamida ham tilshunoslik rivojlanib, al-Farobiy, Ibn Sinoy, va Ibn Xaldun kabi olimlar tilning sotsial va psixologik jihatlarini o‘rganishga harakat qilishgan.

- Lotin grammatikasi: O‘rta asrlar davomida lotin tili o‘rgatildi va grammatika qoidalari ko‘plab dinshunoslik va ilmiy ishlar uchun asos bo‘lib xizmat qilgan.

3. Renessans va klassik tilshunoslik: Renessans davrida Yevropada tilshunoslik yangi bosqichga o‘tdi. Bu davrda klassik tillarni o‘rganish (yunoncha va lotincha) keng tarqaldi va tilshunoslikning ilmiy jihatlarini rivojlana boshladi.

- Janr va stilistika: Renessans davrida tilshunoslik asosan adabiy til va janrlarni o‘rganishga qaratildi. Shu davrda Francesco da Alessio kabi olimlar stilistik nuqtai nazardan tilni tahlil qildilar.

4. 19-asr: Tilshunoslikning ilmiy asoslari: 19-asrda tilshunoslik ilmiy metodlar bilan boyidi va turli yondoshuvlar rivojlandi:

- Strukturalizm: 19-asr oxirlarida tilshunoslikda strukturalizm maktabi shakllandi. Ferdinand de Saussure strukturalizmning asoschilaridan biri bo‘lib, tilni o‘ziga xos tizim sifatida tahlil qilishni taklif etdi. Saussure tilni "belgi tizimi" sifatida tushuntirgan va tilni strukturaviy yondoshuv asosida tahlil qilgan.

- Berlinsko-Slavyan lingvistik maktabi: Bu maktabda Wilhelm von Humboldt va August Schleicher kabi olimlar tilni tarixiy va tizimli jihatdan o‘rganishga asos solganlar.

5. 20-asr: Zamonaviy yondoshuvlar va metodlar: 20-asrda tilshunoslikda yangi metodlar va yondoshuvlar rivojlandi, bu davrda tilshunoslik nafaqat tilning grammatikasini, balki uning ijtimoiy, psixologik, va kognitiv jihatlarini ham o‘rganishga yo‘naltirildi.

- **Strukturalizm va poststrukturalizm:** 20-asrning boshlarida Noam Chomsky tomonidan ishlab chiqilgan Generativ grammatik tilshunoslikni yangi bosqichga olib chiqdi. Chomsky tilning tizimli va matematik asoslarini ishlab chiqdi va tilni insonning biologik imkoniyatlari bilan bog‘lashga harakat qildi.

- **Sotsiolingvistika:** William Labov va boshqa olimlar tilning jamiyat va ijtimoiy tuzilmalar bilan bog‘liqligini o‘rganishga kirishdilar. Bu soha til o‘zgarishlarini, ijtimoiy guruhlarining tilga ta'sirini va tilni jamiyatdagi rolini tahlil qildi.

- **Kognitiv lingvistika:** 1970-1980-yillarda George Lakoff va Ronald Langacker kabi olimlar tomonidan kognitiv lingvistika rivojlandi. Ular tilni insonning ong va tafakkuri bilan bog‘lashga harakat qilishdi. Kognitiv lingvistika tilni bilishning va tushunishning psixologik asoslarini o‘rganadi.

- **Kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt:** So‘nggi yillarda kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi tilshunoslikni yangi bosqichga olib chiqdi. Korpus lingvistika, avtomatik tarjima tizimlari va sun'iy intellektning tilga ta'siri kengayib, yangi imkoniyatlar yaratildi.

Zamonaviy tilshunoslikning asosiy yo‘nalishlari tilni o‘rganishda turli ilmiy yondoshuvlarni va metodlarni o‘z ichiga oladi. Har bir yo‘nalish tilning turli jihatlarini — strukturasini, funksiyasini, jamiyatdagi rolini yoki insonning ongiga ta'sirini o‘rganishga qaratilgan. Quyida zamonaviy tilshunoslikning asosiy yo‘nalishlari keltirilgan:

Fonologiya tilning tovush tizimini o‘rganadi. Bu soha tilning ovozli birikmalarini va ularning ma'noga qanday ta'sir qilishi haqida ilmiy bilimlar beradi. Fonologiya nafaqat tilning tovush tizimining qanday ishlashini, balki tilning fonemik tizimini, ya'ni tilning tovushlarining strukturasini va o‘zgarishlarini tahlil qiladi.

- **Fonem:** Tilda ma'no ajratuvchi eng kichik birlik.
- **Fonetika:** Ovozlarining fiziologik xususiyatlari va ular qanday ishlab chiqarilishi.
- **Akustik fonetika:** Ovozlarining fizik xususiyatlari va ularning tizimdagi o‘rni.

Morfologiya so‘zi yunon tilidan kelib chiqqan bo‘lib, "morphê" (shakl) va "logos" (ta'lim) so‘zlaridan tashkil topgan. Bu yo‘nalish so‘zlarning tuzilishi va ularning o‘zgarishini o‘rganadi. Morfologiya tilning shakl tizimini va uning so‘zlarini tashkil etuvchi birliklarni (morfemalar) tahlil qiladi.

- **Morfema:** So‘zning eng kichik ma'no birligi.
- **O‘zgarma va o‘zgaruvchan morfemalar:** So‘zlar va ularning qismalari o‘zgarmaydigan yoki o‘zgaruvchi bo‘lishi mumkin.

Sintaksis tilning so‘zlar va iboralardan tashkil topgan tuzilishini o‘rganadi. Bu yo‘nalish tilning grammatik qurilmalari va so‘zlar o‘rtasidagi aloqalarni, jumla va fraza tuzilmalarini tahlil qiladi.

- Jumla tuzilishi: Jumlaning tarkibi va uning qanday qilib ma'no yaratishi.
- Syntagmatik va paradigmatic aloqalar: So‘zlar o‘rtasidagi syntagmatik (bir-biriga bog‘liq) va paradigmatic (turli shakllar) aloqalar.

Semantika tilning ma'no tizimini o‘rganadi. Bu soha so‘zlarning, iboralar va jumlar qanday ma'no anglatishini, ma'no va tilning qanday ishlashini, hamda ma'nolarni qanday anglashni tahlil qiladi.

- So‘z ma'nosi: Bir so‘zning ko‘plab ma'nolarini, uning polysemy va homonimiyaga ta'sirini o‘rganish.
- Semantik struktura: Ma'no va uning tashkil topishi, so‘zlarning o‘zaro aloqalari.
- Pragmatika: Tilni muloqotdagi maqsadlar, kontekst va ijtimoiy o‘zgarishlar nuqtai nazaridan o‘rganish.

Pragmatika tilning kontekstual va ijtimoiy jihatlarini o‘rganadi. Bu yo‘nalish tilning qanday ishlatilishini, u qanday ijtimoiy vazifalarni bajarishini va kommunikativ maqsadni amalga oshirishdagi rolini tahlil qiladi.

- Qo‘llanilish konteksti: Tilning ijtimoiy kontekstdagi ma'nosi va muhitga ta'siri.
- Speech acts (so‘z aktlari): Muloqotda so‘zlar yordamida amalga oshirilgan harakatlar (so‘rash, buyrug‘ berish, tavsiya qilish va boshqalar).

Sotsiolingvistika til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi. Bu yo‘nalish tilning ijtimoiy omillar (jamiyat, guruhlar, ijtimoiy qatlamlar) bilan qanday bog‘liqligini, tilning o‘zgarishi va uning jamiyatdagi rolini tahlil qiladi.

- Dialektlar: Tilning geografik va ijtimoiy guruhlar orasidagi farqlari.
- Tilning o‘zgarishi: Tilning vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarishi va ijtimoiy shart-sharoitlar bilan bog‘lanishi.

Kognitiv lingvistika tilni insonning tafakkur jarayonlari va ongiga asoslanib o‘rganadi. Bu yo‘nalish tilni insonning dunyoqarashi va ongida qanday aks etishini tushunishga harakat qiladi.

- Mental strukturalar: So‘zlarning va iboralar bilan bog‘liq ongda tasavvurlar.
- Metafora: Til orqali fikrni va tushunchalarni qanday yaratish va ifodalash.

Kompyuter lingvistikasi tilshunoslikning yangi va texnologik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, tilni kompyuterlar yordamida tahlil qilish va ishlov berishni o‘rganadi. Bu soha avtomatik tarjima, tilni raqamli tahlil qilish, tilni tanib olish (speech recognition) va boshqa ko‘plab texnologik ilovalarni o‘z ichiga oladi.

- Korpus lingvistika: Katta hajmdagi matnlarni kompyuter yordamida tahlil qilish va tilning statistik xususiyatlarini aniqlash.
- Mashina o‘rganishi (machine learning): Tilni avtomatik tarzda o‘rganish va tahlil qilish uchun algoritmlarni ishlab chiqish.

Diskurs tahlili tilni matn va suhbat shaklida o‘rganadi. Bu soha tilda ijtimoiy munosabatlar, hokimiyat va identifikatsiyani qanday ifodalashni tahlil qiladi.

- Suhbat tahlili: Muloqotda nutqning qanday tashkil topishi va ijtimoiy rolingizni qanday aks ettirishi.

- Diskurs strukturasi: Matndagi va suhbatdagi ma'no, tuzilma va pragmatik elementlar.

Xulosa:

Zamonaviy tilshunoslikning asosiy yo‘nalishlari tilni turli aspektlardan o‘rganadi, ularning har biri tilning o‘ziga xos tomonlarini ilmiy yondoshuvlar orqali tahlil qilishga qaratilgan. Bu yo‘nalishlar tilshunoslikka chuqur va tizimli qarashni taqdim etadi, va har bir yondoshuv tilning tuzilishi, ishlatilishi va uning jamiyatdagi o‘rni haqida noyob bilimlar yaratadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаева, М. Х., & Башарова, Г. Г. (2022). АКТУАЛЬНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ. *Экономика и социум*, (5-2 (92)), 325-331.
2. Абдуллаева, М. Х., & Урмонова, Г. Х. (2019). Роль видеоматериалов в познавательной деятельности учащихся. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS OF LAW, SOCIOLOGY AND POLITICAL SCIENCE* (pp. 53-56).
3. Абдуллаева, М. Х. (2019). Пути развития современного общества: модернизация высшего образования Узбекистана. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF HISTORY, CULTURAL STUDIES AND PHILOLOGY* (pp. 11-15).
4. Абдуллаева, М. Х. (2020). Важность использования деловых игр при подготовке специалистов в вузе. *Экономика и социум*, (12-2 (79)), 600-604.
5. Абдуллаева, М. Х. (2022). ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В СОВМЕСТНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ «2+ 2». *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(5), 413-419.
6. Mastura, J. (2023). The period of Ashtarkhanies. *Miasto Przyszłości*, 42, 698-705.
7. Абдуллаева, М. Х. (2019). Дифференцированный подход в обучении русскому языку в технических вузах. *Проблемы современной науки и образования*, (12-2 (145)), 147-149.
8. Mamatxonova, M. (2024). TRADITION AND INNOVATION IN THE WORKS OF OMON MUKHTOR. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 26(1), 167-173.
9. Mastura, J. (2023). Medicine of ancient Asian peoples. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16, 405-411.
10. Mastura, J. (2023). Brief historical background of Latin. *O'zbekistonda Fanlararo Innovatsiyalar va Ilmiy Tadqiqotlar Jurnali*, 2(20), 471-473.
11. Mastura, J. (2021). Applying social forms: the project method in teaching foreign languages. *Бюллетень науки и практики*, 7(11), 354-358.
12. Жураева, М. Т. К., & Астонова, Г. Р. (2019). Использование социальных форм для повышения эффективности занятий (в нефилологическом направлении). *Вестник науки и образования*, (20-3 (74)), 20-22.